

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 22 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2023

Kadim Bir Mushaf: BNF (Bibliothèque Nationale de France) Arabe 358

An Ancient Mushaf: BNF (Bibliothèque Nationale de France) Arabe 358

Fatih CANKURT

Dr. Öğr. Üyesi | Assit. Prof.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi

Burdur, Türkiye

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Department of Basic Islamic Sciences, Qur'anic Recitation

Burdur, Türkiye

fatihcankurt@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9352-429X>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 08.08.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 07.12.2023

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2023

Atf | Cite As

Cankurt, Fatih. "Kadim Bir Mushaf: BNF (Bibliothèque Nationale de France) Arabe 358". *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2 (2023), 631-651. <https://doi.org/10.14395/hid.1338721>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim:

ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints:

ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An Ancient Mushaf: BNF (Bibliothèque Nationale de France) Arabe 358

Abstract

Ancient mushafs are important sources of information on Islāmic sciences such as qirāat, rasm al-mushaf and history of mushaf. Many ancient mushafs, which are the written form of our holy book and one of the artifacts of our cultural heritage, are included in the inventory of the Topkapı Palace Museum and the Museum of Turkish and Islāmic Arts in our country. However, there are also a considerable number of ancient mushafs in western countries such as France, Germany and England. In the West, it is seen that there has been an interest in early mushafs since the 19th century, and important studies are still being carried out with personal / institutional efforts. On the other hand, some Muslim scholars living in different countries began to conduct technical studies on early mushafs about two centuries after the West, and this field of research has only recently become a popular field in Turkey. Although it is too late to show this interest, it is very important to examine the ancient mushafs from a Muslim point of view to evaluate the information they provide in a healthy way. In the West, names such as François Déroche stand out alongside institutions such as the Corpus Coranicum, which conducted serious research on early mushafs. The French researcher Déroche is regarded as an authority on dating mushafs by considering the orthographical forms used in them. However, in such studies on ancient mushafs, although some evaluations are made under the headings of qirāat and rasm al-mushaf, it is seen that evaluations are not made by taking into account all the qirāat literature, both sahih and shāz, and superficial determinations are made. It is known that Tayyar Altıkulaç was the first one to begin his studies on early mushafs in our country. The main theme of Altıkulaç's studies, who examined and published many mushafs in different museums/libraries, is to prove that the Qur'an has survived to the present day without change. In addition, although Altıkulaç made evaluations in terms of qirāat and rasm al-mushaf, it is not possible to say that these evaluations are sufficient. This study, one of the few studies on early period mushafs in Turkey, examines the Arabe mushaf number 358 in the National Library of France. The aim of this study is to introduce one of the hundreds of mushafs that are in the inventory of different museums or libraries but have not been studied academically, to the field of recitation. In addition, it is to make a detailed examination by considering the points that names such as Déroche in the West have left incomplete in the titles of recitation and rasm al-mushaf, and thus to contribute to interested researchers and the field. In this study, the mushaf numbered BNF Arabe 358, which consists of eight separate sections, has been analyzed primarily in terms of its formal characteristics, based on calligraphy-illumination art and mushaf history sources. It has been determined that Kufic calligraphy was used in all the parts of the mushaf and the dots for the letters were added later. Considering the information found in some parts of the mushaf and the spelling characteristics of the letters, it is thought that the mushaf may belong to the 9th-10th centuries. Although there are differences in a few places indicating shāz qirāat, the dots placed on the letters are more in accordance with the qirāat of the Kūfī schools of qirāat, and three words were also found to be written in violation of the rules of the rasm al-mushaf.

Keywords: Qur'an Recitation, Rasm al-Mushaf, History of the Mushaf, Ancient Mushafs, BNF Arabe 358.

Kadim Bir Mushaf: BNF (Bibliothèque Nationale de France) Arabe 358

Öz

İslâm'ın ilk asırlarına ait kadim mushaflar şekilsel özellikleri yanında imlası, harf noktaları ve hareketleri bakımından kıraat, resm-i mushaf ve mushaf tarihi gibi ilim dalları açısından oldukça önemli bilgiler sunabilmektedir. Kutsal kitabımızın mücessem hali ve kültür mirasımızın eserlerinden olan birçok kadim mushaf, ülkemizdeki Topkapı Sarayı Müzesi ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi envanterinde yer almaktadır. Ancak Fransa, Almanya, İngiltere gibi batı ülkelerinde de azımsanmayacak derecede çok miktarda kadim mushaf bulunmaktadır. Ülkemiz müzelerinde yer alan mushafların aslına erişim ve dijital materyallerine ulaşım açısından halen ciddi zorluklar mevcut olsa da batı ülkelerindeki kütüphane/müze koleksiyonlarında bulunan mushaflara internet üzerinden erişim oldukça kolay vaziyettedir. Bu durum Batı ile aramızdaki dijitalleşme seviyesi farkıyla elbet açıklanabilir. Ancak Batının erken dönem mushaflara 19. asırlardan itibaren alaka duymaya başladığı, kişisel/kurumsal gayretlerle halen ciddi incelemeler yapılmaya çalışıldığı dikkate alındığında mezkûr durumun dijitalleşmeden öte mushaflara duyulan alakayla ilintili olduğu tahmin edilebilmektedir. Bu alakanın da masumiyetten öte art bir niyet taşıdığı, zikri geçen araştırmalarda Kur'an-ı Kerim'in ilahi bir kitap olmadığı tezini kanıtlama amacına yönelik yapılan yorumlardan anlaşılabilir. Buna karşın farklı ülkelerde yaşayan bazı Müslüman araştırmacılar, Batıdan yaklaşık iki asır sonra, erken dönem mushaflar üzerine teknik boyutta çalışmalar yapmaya başlayabilmiş, söz konusu araştırma sahası ülkemizde de çok yakın dönemlerde rağbet görmeye başlayan bir alan haline gelmiştir. Bu rağbeti göstermekte geç kalınmış olmakla birlikte kadim mushafları bir müslüman gözüyle ele alıp incelemek, onların verdiği bilgilerin sağlıklı değerlendirilmesi açısından çok önemlidir. Zira kıraat ilminin temelini oluşturan Kur'an kelimelerinin farklı okunuşlarına dair literatürde yer almayan örnekler bazı kadim mushaflarda görülebildiği gibi, mushafların imlasını inceleyen resm-i mushaf ilminin mevcut kaidelerine uymayan yazım şekillerine dair örneklerle de erken dönemlerde yazılmış mushaflarda rastlanabilmektedir. Bu sebeple erken dönem mushafların, üzerine ihtimamla durulan bir alan olarak görülmesi ve üzerine yapılacak çalışmaların teşvik edilmesi önemlidir. Batıda, erken dönem mushaflar alanında, ciddi

bütçelerle detaylı araştırmalar yapan Corpus Coranicum gibi kurumlar yanında François Déroche gibi isimler öne çıkmaktadır. Fransız araştırmacı Déroche, mushaflarda kullanılan imla şekillerini dikkate alarak mushaflar için tarih tespiti noktasında otorite olarak kabul edilmektedir. Lakin Batıda kadim mushaflar üzerine yapılan çalışmalarda her ne kadar kırâat ve resm-i mushaf başlıklarında bazı değerlendirmelerde bulunulsa da sahlî-şâz bütün kırâat külliyyatını dikkate almak suretiyle değerlendirmelerde bulunulmadığı, yüzeysel tespitler yapıldığı görülmektedir. Ülkemizde erken dönem mushaflar üzerine inceleme çalışmalarına ilk olarak Tayyar Altıkulaç tarafından başlanıldığı bilinmektedir. Farklı müze/kütüphanelerde bulunan birçok mushafı inceleyen ve neşreden Altıkulaç'ın çalışmalarında ana tema, Kur'an'ın mevsukiyetini ispattır. Bunun yanında Altıkulaç tarafından mushafların kırâat ve resm-i mushaf yönüyle değerlendirmelerde bulunulsa da bu değerlendirmelerin yeterli olduğunun söylenebilmesi mümkün değildir. Ülkemizde kadim mushaflar üzerine halen devam eden çalışmaların arasına dahil olan bu çalışmada, onlarca erken dönem mushafın muhafaza edildiği ve tüm bu mushafların dijital olarak erişime sunulduğu Fransa Milli Kütüphanesinde yer alan Arabe 358 numaralı mushaf incelenmektedir. Bu araştırmadaki amaç, muhtelif müze veya kütüphanelerin envanterinde yer almakla birlikte ilmî açıdan incelenmeyen yüzlerce mushaftan birini tanıtarak erişilebilir kılmak, Batı'da Déroche gibi isimlerin kırâat ve resm-i mushaf başlıklarında eksik bıraktığı noktaları da nazara alarak detaylı inceleme yapmak suretiyle ilgi duyan araştırmacılara ve alana katkı sunabilmektir. Çalışmada, tek bir mushaf olarak kayıtlarda yer almakla birlikte aslında sekiz ayrı cüzden müteşekkil olan BNF Arabe 358 numaralı mushaf, öncelikle şekilsel özellikleri itibarıyla; hat- tezhîp sanatı, mushaf tarihi kaynakları esas alınarak incelenmiştir. Mushafın tüm cüzlerinde kûfî hat kullanıldığı, sonradan harf ve hareke için noktalar eklendiği, âyet sonu, tahmîs-ta'şîr işaretleri bakımından yeterli sayıda örnek ihtiva ettiği görülmüştür. Mushafın bazı cüzlerinde mevcut bulunan vakıf kaydı ve harflere ait imla hususiyetleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmede cüzlerin genel olarak 3-4/9-10. asırlara ait olabileceği kanaatine vasil olunmuştur. Birkaç örnekte şâz okuyuşlara delalet eden farklılıklar tespit edilmekle birlikte kırâat farklılıklarına işaret eden harf-hareke noktalarının Kûfeli kurrânın okuyuşuyla daha çok örtüştüğü görülmüştür. Resm-i mushaf kaideleri açısından sadece birkaç örneğe rastlanan mushafta, üç yerde resmî'l-mushaf kaideleriyle uyumsuz imla tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat İlmî, Resm-i Mushaf, Mushaf Tarihi, Kadim Mushaflar, BNF Arabe 358.

Giriş

Kadim mushaflar, pek çok ilim dalı için önem arz eden, geçmişin birikimini günümüze aktaran eserlerdir. Kutsal kitabımızın yazıya aktarılmış hali olan bu mushaflarda kullanılan yazım şekilleri hat sanatı, süslemeler tezhîp sanatı, sûre başlarında verilen bilgiler tefsir usulü, harf ve hareke işaretlemeleri kırâat ilmî açısından yeni bilgilere erişilmesini sağlamakta veya mevcut bilgileri pekiştirmektedir. Zikredilen tüm bu malumat, mushafın imla edildiği tarihle de bağlantılı olarak mushaf tarihi açısından çok önemli bilgiler verebilmektedir.

Dünyanın çeşitli bölgelerindeki müze, kütüphane koleksiyonlarında yer alan birçok kadim mushaf, gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Bu mushaflardan biri de çalışmamızın konusunu teşkil eden Fransa Milli Kütüphanesinde (BNF) bulunan Arabe 358 envanter numaralı mushaftır. Fransa Milli Kütüphanesi, envanterinde tarihi önemi haiz eserler, el yazmaları, kutsal kitaplar yanında oldukça fazla sayıda erken dönem mushaf barındıran bir kurum olarak öne çıkmaktadır.¹

Müze/kütüphane katalogları veya alanla alakalı yayınlar² vesilesiyle öğrenebildiğimiz kadarıyla ülkemizde pek çok erken dönem mushaf yer almaktadır.³ Fransa, Almanya ve İngiltere gibi batı

¹ Kütüphane hakkında bilgi için bk. Sara Yontan Musnik, "Fransa Milli Kütüphanesi ve Türkçe Bölümü", *Türk Kütüphaneciliği* 25/2 (2011), 271-276.

² bk. Massumah Farhad v.d., *Kur'an Sanatı*, çev. Ceylan Adan İlter (İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016); Seracettin Şahin v.d., *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu* (İstanbul: Antik A.Ş. Yayınları, 2010); Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu: Kur'an, Kur'an İlimleri, Tefsirler* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1962).

³ Türkiye'de Topkapı Sarayı Müzesi ve Türk ve İslam Eserleri Müzesinde hal-i hazırda sergilenen birçok kadim mushaf mevcuttur. Lakin hem Topkapı Sarayı Müzesinin arşivlerinde hem de Türk ve İslam Eserleri Müzesi depolarında bulunduğu halde tasnif edilmemiş, varlığından henüz haberdar olunmayan birçok mushaf olduğu da ifade edilmelidir. Konuyla alakalı halen yapılmakta olan çalışmalar bu duruma işaret etmektedir. Konu hakkında devam eden akademik çalışmalar: Elif Behnan Bozdoğan, *Türk ve İslam Eserleri Müzesi Şam Evrakı Koleksiyonu'ndaki Hicazi Kur'an Yazmalarının Tasvir ve Tahlili* (devam eden doktora tezi, Marmara); Genan, Şeyma, *Türk ve İslam Eserleri Müzesi Şam Evrakı Koleksiyonu Yazma Kur'an Yazmalarında Resm-Zabt Olgusu* (devam eden doktora tezi). Bilgi için bk: İSAM İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu VT)

ülkelerinde de azımsanmayacak sayıda kadim mushaf mevcuttur.⁴ Ülkemizdeki erken dönem mushaflar üzerine inceleme, araştırma yapmak oldukça zor iken batıdaki mezkur ülkelerde yer alan mushafların dijital kopyalarına ilgili müze/kütüphanelerin web siteleri aracılığıyla, kolay ve ücretsiz bir şekilde erişilebilmektedir. Bizde kadim mushaflar üzerine araştırmalar ancak son senelerde rağbet görmeye başladığı halde Batıda, müstesrikler tarafından 19. yüzyıldan itibaren erken dönem mushaflara yoğun şekilde ilgi gösterilmiştir. Bu ilgi halen daha çeşitli kurum ve projeler⁵ aracılığıyla devam etmekte, netice olarak da bizim inancımız ve kültürümüzün önemli eserlerinden olan erken dönem mushaflar konusunda batılı araştırmacılar söz sahibi konumundadırlar. Müslümanlara ait bir kitap hakkında söz sahibi tarafın yine müslümanlar olması gerektiği inancıyla bu alanda daha fazla erken dönem mushafın incelenmesi, toplumun, ilgililerin erişimine sunulmasına ihtiyaç vardır.

Erken dönem mushaflar üzerine Batıda yapılan çalışmalar hem kemiyet hem de keyfiyet açısından oldukça yeterli düzeydedir. Fakat kadim mushaf araştırmalarında kurum olarak öne çıkan Corpus Coranicum ve araştırmacı sıfatıyla temayüz eden François Déroche tarafından yapılan çalışmaların geneline bakıldığında şekilsel özellikler ve tarihlendirme açısından çok kıymetli ve muteber bilgiler verdikleri halde hususen kırâat farklılıkları ve resmî'l-mushaf açısından sınırlı sayıdaki örnek üzerinden sathî değerlendirmelerde buldukları görülebilmektedir.⁶ Ülkemizde kadim mushaf neşirleriyle, alandaki ilk çalışmaların sahibi olan Tayyar Altıkulaç, -kendisinin de ifade ettiği üzere- bu çalışmalarla Kur'ân'ın mevsukiyetini ispat edebilmeyi amaçlamıştır. Kırâat ve resm-i mushaf açısından birtakım değerlendirmelerde bulunsa da bunların "sondajlama" örnekler üzerinden olduğu, derinlemesine akademik çalışmaların yapılması gerektiğini zikretmiştir.⁷

Ülkemizde halen devam eden erken dönem mushaf araştırmaları arasında yer alan bu çalışmanın hazırlanmasında gaye, kıymeti malum olan erken dönem mushaflardan birinin daha⁸ ulaşılabilir kılınması ve zikri geçen çalışmalarda eksik bırakılan noktalara da dikkat etmek suretiyle kadim bir mushafı akademik açıdan tetkik etmek suretiyle alana katkı sunabilmektir. Bu doğrultuda BNF Arabe 358 numaralı mushaf⁹ şekilsel özellikleri, imla edildiği kırâat ve imla şekilleri itibarıyla incelemeye tabi tutulacaktır.

Üç başlıktan müteşekkil çalışmanın ilk kısmında mushaf, satır sayısı, hattı, tezhibi, harf noktaları ve hareke kullanımı yönleriyle tanıtılacak, her mushaf cüzünün imla edildiği zaman için tahmini/takribi bir bilgi verilmeye gayret edilecektir. Burada hat ve tezhip sanatına dair kaynaklar

⁴ Fransız Milli Kütüphanesi başta olmak üzere; Alman Devlet Kütüphanesi, Metropolitan Museum of Art, Cambridge University Library, British Museum, The Cleveland Museum of Art, Chester Beatty, Brown University Library ve The Khalili Collection gibi birçok müze ve kütüphanede erken dönemlere ait yüzlerce mushaf bulunmaktadır.

⁵ Almanlara ait Corpus Coranicum (<https://corpuscoranicum.de/>), Alman-Fransız ortaklığında Paleocoran (<https://paleocoran.eu/>), Ruslara ait The Institute of Oriental Manuscripts (www.orientalstudies.ru) gibi projelerde erken dönem mushaflar üzerine ciddi bütçeler ayrılarak araştırmalar yapılmaktadır.

⁶ Örnek için bk. Cambridge, Cambridge University Library: MS Add. 1141: <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/41/verse/47/variants> (Erişim 6 Ağustos 2023)

⁷ bk. Tayyar Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2015), 290.

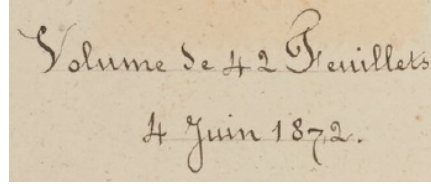
⁸ Üzerine çalışma yapılan bazı mushaflar şu şekildedir: Tayyar Altıkulaç, *Hız. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (San'a Nüshası)* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011); a.mlf., *Hız. Osman'a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif: (Türk ve İslam Eserleri Nüshası)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007); a.mlf., *Hız. Osman'a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif: Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2007); Fatih Cankurt, *Hız. Ali Mushafı*, Ankara: Fecr Yayınları, 2021; Elif Behnan Bozdoğan, *Berlin Kur'an Yazması ve Metin Tahlili-Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Abdulkader Kurabı, *Fransız Milli Kütüphanesinde Bulunan 338 Nolu Mushafın Yazım Şekli, Harekelendirmesi ve Noktalama İşaretleri "Betimsel ve Analitik Çalışma"* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Esra Gözeler, "ŞE 4141 Rulo: Türk ve İslam Eserleri Müzesinde Kufi Bir Kur'an Elyazması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63 (2022): 1-32.

⁹ Mushaf Erişim Linki: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10523262t> (Source gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France) (Erişim 6 Ağustos 2023)

yanında tarihlendirme için mevcut olan vakıf kayıtlarına ve Déroche tarafından belirlenen şablona¹⁰ başvurulacaktır. İkinci kısımda mushaf, yazım içerisinde kullanılan harf ve hareke noktalarına dikkat edilerek, kırâat eserlerine de müracaatla kıraati yönüyle tetkik edilecek, mevcut bilgileri tasdik veya tashih edici nitelikteki işaretlemelerin varlığı tespit edilecektir. Zira kırâat ilmiyle alakalı eserlerde bilgisi verilen sahih/şâz kıraatlerin de dışında hakkında hiçbir kayıt bulunmayan okuyuş farklılıkları erken dönem mushaflarda görülebilmektedir.¹¹ Çalışmanın son kısmında ise mushaf, imlası bakımından, asırlardır resm-i mushaf ilmine kaynaklık eden eserlere başvurularak incelenecek, mushaftaki kelimelerin yazımında esas alınan imla şeklinin resmü'l-mushaf kaideleri açısından durumu ortaya konmaya çalışacaktır.¹²

1. BNF (Bibliothèque Nationale de France) Arabe 358 nr. Mushaf

Tek bir mushaf şeklinde muhafaza edildiği anlaşılan, varakların sol üst köşesinde mürettep varak numaraları bulunan eser, parşömen¹³ malzeme üzerine yazılmıştır. 42 varaktan müteşekkil, birbirinden farklı 8 ayrı cüzden oluşmaktadır. Kur'ân'ın tamamını değil farklı sûrelerden bazı kısımlarını ihtiva eden mushafın geçmişiyle alakalı bilgi bulunmamaktadır. Ancak iç kapağında Fransızca "42 sayfalık cilt; 4 Haziran 1872" yazmaktadır:

Bu mushaf içerisinde yer alan 8 farklı cüzün ortak bazı özellikleri mevcuttur: Ortak hususiyetlerin başında mushaf cüzlerinin hatları gelmektedir. Farklı özellikteki kalemler kullanılmış olmakla birlikte tüm mushaflar küfî hat ile imla edilmiştir.¹⁴ İmlada kullanılan harf yazımları dikkate alınarak mushaflar için tahmini bir tarih tayin edilmesinin mümkün olduğu ifade edilmelidir.¹⁵ Bu hususla alakalı malumat, her bir mushaf cüzüyle alakalı bilgilerin yer alacağı kısımda zikredilmeye çalışılacaktır.

Küfî hatla yazılan bu cüzlerin bir diğer ortak özelliği ise harf noktaları ve harekelerin mevcut olmasıdır. Harekeler, ilk dönemlerde kullanıldığı bilinen¹⁶ yuvarlak, kırmızı noktalar şeklinde, gerekli görülen yerlere, mushafın yazımından sonra eklenmiştir. Zira yazılarında siliklik bulunan bazı varaklarda kırmızı noktaların canlılığı göze çarpmaktadır. Kırmızı noktalar dışında mavi renkte bazı noktaların da hareke için konulduğu görülmektedir. Bunların da kırâat farklılıklarına

¹⁰ Bu hususla alakalı bilgi mushaf tanıtımıyla alakalı kısımda zikredilecektir.

¹¹ bk. Fatih Cankurt, *Hız. Ali Mushafı*, 123.

¹² Kıraat farklılıklarında olduğu gibi resm-i mushaf kaideleri açısından da erken dönem mushaflarda alanın kaynaklarına muhalif yazımların mevcudiyeti bilinmektedir. bk. Fatih Cankurt, "Resm-i Osmâni Kâideleri Bağlamında TMSK E. H. 2 Nr. Mushaf". *ATEBE* 8 (2022): 233-26; Abdulkader Kurabı, *Fransız Milli Kütüphanesinde Bulunan 338 Nolu Mushafın Yazım Şekli, Harekelendirmesi ve Noktalama İşaretleri "Betimsel ve Analitik Çalışma"*, 87.

¹³ Üzerine yazı yazmak, harita yapmak ve buna benzer işlerde kullanmak üzere hazırlanmış deridir. bk. Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, (Ankara: yy., 1988), 200.

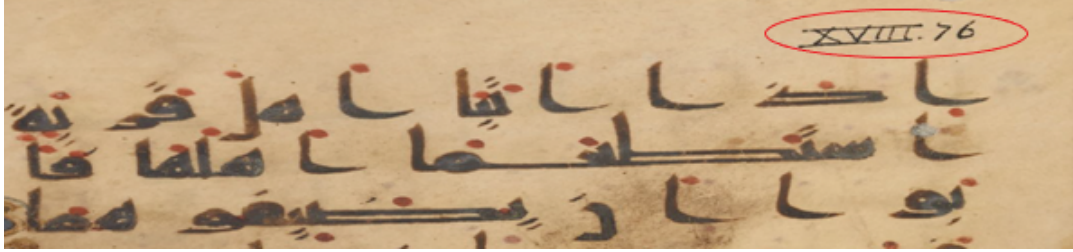
¹⁴ Oldukça erken dönemlerde imla edilen mushaflarda hicâzî hat kullanılmakla birlikte bugün mevcut kadim mushafların büyük çoğunluğunda küfî hat kullanılmıştır. Hz. Ali tarafından icat edildiğine dair bilgi de bulunan küfî hat, Asr-ı saadet küfîsi, Celi küfî gibi çeşitlere ayrılmıştır. bk. Muhittin Serin, *Hat Sanatımız* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1982), 37 Bu çeşitler, kullanılan kalemin ince ya da kalın uçlu olması yanında harflerin yazım şekillerindeki birtakım farklılıklar dikkate alınarak tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Yusuf Zennûn, Muhittin Serin, "Küfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/342-345.

¹⁵ bk. François Déroche, *The Abbasid Tradition: Qur'ans of the 8th to the 10th Centuries A.D., The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art* (Londra: Oxford University Press, 1992), 38-46.

¹⁶ Ebû Amr Osman b. Said ed-Dâni, *el-Mukni' fi Marifeti Mersumi Mesâhifi Ehli'l-emsâr*, thk. Hatim Salih ed-Dâmin (Beirut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiye, 2011), 129; Ahmed b. Ali Kalkaşendi, *Subhu'l-Aşâ fi Sinâati'l-İnşa*, thk. M. Hüseyin Şemsüddin, (Beirut, yy., 1987), 3/149.

işareten istimal edildiği malumdur.¹⁷ Kırâat farklılıklarıyla alakalı kısımda bunun örneklerine yer vermeye gayret edilecektir.

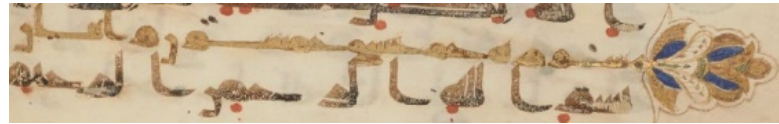
Mushaf cüzlerinin ortak yönlerinden birisi de varaklarda bulunan sûre (Roma rakamı) ve âyet numaralarının, sayfanın altında ya da üstünde yer almasıdır:

18

Bunların da mushafın imlasından çok zaman sonra eklendiğinde şüphe yoktur. Kütüphane envanterine alınırken (4 Haziran 1872) bu bilgilerin eklenmiş olması makul görünmektedir.

Mushafta tek bir sûre başı yer almaktadır, o da Şûrâ sûresidir ve 2. mushaf cüzünde yer almaktadır. “سورة حم عسق خمسون واثنتان” ifadesi yer almaktadır. Günümüz mushaflarında 53 âyet olarak yer alan bu sûre hakkında 52 âyet yer aldığına dair bilgi verilmektedir:

19

Kûfeli alimlere göre 53 âyet, diğer belde alimlerine göre ise 49/50 âyet olduğu kabul edilmiştir.²⁰ Burada geçen 52 âyet ibaresi yazılırken yanlışlık yapılmış olmalı veya bu sûre hakkında var olan bilginin tashihi gerekmektedir. Zira Dâni'nin eserinde “حم”,²¹ “عسق”²² ve “وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ”²³ âyetlerinde Kûfeliler ile diğer belde âlimlerinin ihtilaf ettiği bilgisi yer almakta lakin farklı bir sayı zikredilmemektedir.²⁴

Mushaf cüzlerini birbirinden ayıran hususiyetler şu şekildedir:

1.1. Birinci Mushaf Cüzü

BNF Arabe 358 numaralı mushafta bulunan en büyük kısım niteliğindeki bu cüz, 10 varaktan müteşekkildir. Kûfî hatta sahip cüz, muntazam şekilde 6'lı satır sistemine uygun olarak imla edilmiştir.

Mushaf cüzü, 1b numaralı varakta, Kehf sûresi 18/75. âyetle, günümüz mushaflarındaki sayfa düzenine göre 301. sayfadan başlamakta, 10b numaralı varakta Kehf sûresi 18/106. âyetin ortasında sona ermektedir.

¹⁷ Kûfeli ve Basralı bazı alimler meşhur, şâz ve metruk kırâatleri belirtmek için farklı renkte mürekkep kullanmışlardır. bk. M. Nihad Çetin vd., *Hat Sanatı*, (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1992), 18.

¹⁸ el-Kehf 18/77. âyetin bulunduğu varak: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 2a.

¹⁹ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 14b.

²⁰ Dâni, *el-Beyân fî Addi Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ganem Kaddûrî Hamed (Kuveyt: Merkezü'l-Matûtât ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1994), 221.

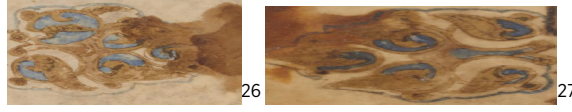
²¹ eş-Şûrâ 42/1.

²² eş-Şûrâ 42/2.

²³ eş-Şûrâ 42/32.

²⁴ bk. Dâni, *el-Beyân fî Addi Âyi'l-Kur'ân*, 221; Burhânüddin Ebü İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîf el-Ca'berî, *Hüsnü'l-Medef fî Ma'rifeti Fenni'l-aded*, thk. Cemal b. es-Seyyid b. Rufâi (Mektebetu Evladi's-Şeyh li't-Türâs, 2005), 120.

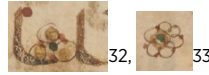
İlk iki varağın sayfa kenarında, mushafa çok sonradan eklenen, 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen²⁵ madalyonlar bulunmaktadır:

Mushaf cüzünde hareke için konulan yuvarlak kırmızı noktalar gâyet düzenlidir. Harfleri birbirinden ayırmak için konulmuş siyah noktalar da neredeyse eksiksizdir, lakin bu noktalar yuvarlak değil çizgisel bir yapıya²⁸ sahiptir:

Âyetlerin birçoğunda âyet sonu³¹ işaretleri bulunmaktadır:

Mushafta düzenli şekilde tahmîs-ta'şîr³⁴ işaretlerine yer verilmiştir:

Mushafın imla tarihiyle alakalı elimizde bir kayıt bulunmadığı için tarihlendirme yapabilmek adına imla özellikleri üzerinden bir değerlendirme yapmak durumundayız. Bu konuda Fransız araştırmacı François Déroche, yaptığı araştırmalar ve ortaya koyduğu çalışmalar itibarıyla otorite

²⁵ François Déroche, *Catalogue des Manuscrits Arabes. 2ème Partie. Manuscrits Musulmans. Tome 1, 1: Les Manuscrits du Coran: Aux Origines de la Calligraphie Coranique* (Paris: Bibliothèque Nationale, 1983), 166.

²⁶ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 1b.

²⁷ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 2a.

²⁸ Ebû'l-Esved ed-Düeli'nin harekeleri beyan için yuvarlak kırmızı noktaları tayin etmesinden bir süre sonra harfleri birbirinden ayırmak için noktalar konulmuştur. İlk defa konulan bu noktaların siyah renkte ve genel olarak sağdan sola doğru alçalan hafif meyilli çizgiler olduğu bilinmektedir. bk. Nihat Çetin vd., *Hat Sanatı*, 18.

²⁹ el-Kehf 18/95: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 7b.

³⁰ el-Kehf 18/97: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 8b.

³¹ Sahâbe döneminden itibaren âyetlerin sonunu belirtmek amacıyla üç veya dört nokta şeklinde işaretlemeler yapıldığı bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Abdülkadir Yılmaz, "Hat Sanatında Satır Sistemi" "Hat Sanatında Satır Sistemi (Sülüs, Nesih, Ta'lik, Rik'a)", (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 88; Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Kur'an Tarihi*, çev., Ömer Türker, Fatih Serenli, İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2018), 156-157.

³² el-Kehf 18/78. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 2b.

³³ el-Kehf 18/79. âyet sayfa kenarı: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 6a.

³⁴ *Tahmîs*, her 5 ayetin sonunda, *taşîr* ise her 10 ayetin sonunda sayfa kenarına konulan tezyini unsurlardan biridir. (bk. Gulnur Duran, "Tezhip", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/63). Bu madalyonların kullanıma başlanıldığı tarihle alakalı farklı görüşler bulunsa da Haccâc b. Yusuf es-Sekafî (ö. 95/714) döneminde kullanılmaya başlanıldığı kabul edilmektedir. (bk. Veli Kayhan, "Doğru Okuma Bağlamında Mushaf'a İşaret Konulması: İ'cam ve Sonrası", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 12/5 (2007), 121)

³⁵ el-Kehf 85. âyet sayfa kenarı tahmîs işareti: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 5a.

³⁶ el-Kehf 85. âyet sonu tahmîs işareti: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 5a.

³⁷ Tahmîs işareti, el-Kehf 18/94. âyet kenarı: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 7b.

³⁸ Tahmîs işareti, el-Kehf 18/94. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 7b.

³⁹ Tahmîs işareti, el-Kehf 18/104. âyet kenarı: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 10a.

⁴⁰ Tahmîs işareti, el-Kehf 18/104. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 10a.

⁴¹ el-Kehf 81. âyet kenarında taşîr işareti: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 3b.

⁴² Taşîr işareti, el-Kehf 18/89. âyet kenarı: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 6a.

⁴³ el-Kehf 18/99. âyet kenarı: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 9a.

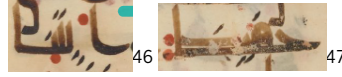
kabul edilmektedir. Déroche, farklı koleksiyonlarda yer alan erken dönem birçok mushafı elif (ل), cîm/hâ/hâ (ح/ح/خ), tâ/zâ (ظ/ط), ayn/ğayn (ع/غ), kâf (ق), mim (م), nun (ن), hâ (ه), lâmelif (لا) harflerinin imla şekline göre incelemiştir, bu doğrultuda 6 adet grup belirlemiştir. Bu harflerin bazılarını sadece müstakil yazımı ile ele alırken, bazılarını ise başta, ortada ve sonda yazılışları ile tasnife dâhil etmiştir.⁴⁴

Kelimelerin yazımında kullanılan harflerin yazım şekilleri dikkate alındığında Déroche tarafından tespit edilen yazım gruplarından D V imlasına uygun görünmektedir. Bu da mushaf cüzünün h. 3. asrın sonunda (10.yy) yazıldığı sonucuna götürmektedir.⁴⁵

1.2. İkinci Mushaf Cüzü

9 varaktan müteşekkil mushaf cüzü 6'lı satır sistemine sahiptir. 11a numaralı varakta vakıf kaydı vardır. 11b numaralı varak Fussilet 46. âyetle başlar. 14b numaralı varakta Şûrâ sûresi başı ile devam eder. Cüz, 20b numaralı varakta Şûrâ sûresi 16. âyetle sona erer.

Önceki cüzde olduğu gibi muntazam bir harekeleme ve noktalama düzenine sahiptir:

Bu cüzde, âyetlerin sonunu belirtmek için herhangi bir işaretleme yapılmamıştır. Ancak tahmîs ve ta'sîr işaretleri bulunmaktadır:

Hem hareke için kullanılan kırmızı noktalar hem de harf noktalarının 1. mushaf cüzüyle aynı şekilde yatay çizgiler şeklinde olması, önceki mushafla aynı elden çıktığı düşüncesini akla getirmektedir. Zira aynı yazım özelliğine sahip, 6'lı satır aralığıyla imla edilmiş, yalnızca bu cüzde kullanılan kalem daha kalın uçludur.

Mushaf cüzünün başında bulunan vakıf kaydında Hasan b. Hamdan tarafından Tarsus Ulu Camii'ne vakfedildiği, alınıp satılması, mirasa konu edilmemesi, aksi takdirde Allah'ın hesap görücü olarak yeteceği ifade edilmiştir. Bu vakıf kaydının sonuna da mushafın imla edildiği tarihe işaretlen 300/913-914 yazılmıştır:

⁴⁴ Detaylı bilgi için bk. François Déroche, *The Abbasid Tradition*, 38-46.

⁴⁵ bk. Déroche, *The Abbasid Tradition*, 36-37.

⁴⁶ el-Fussilet 41/53: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 14a.

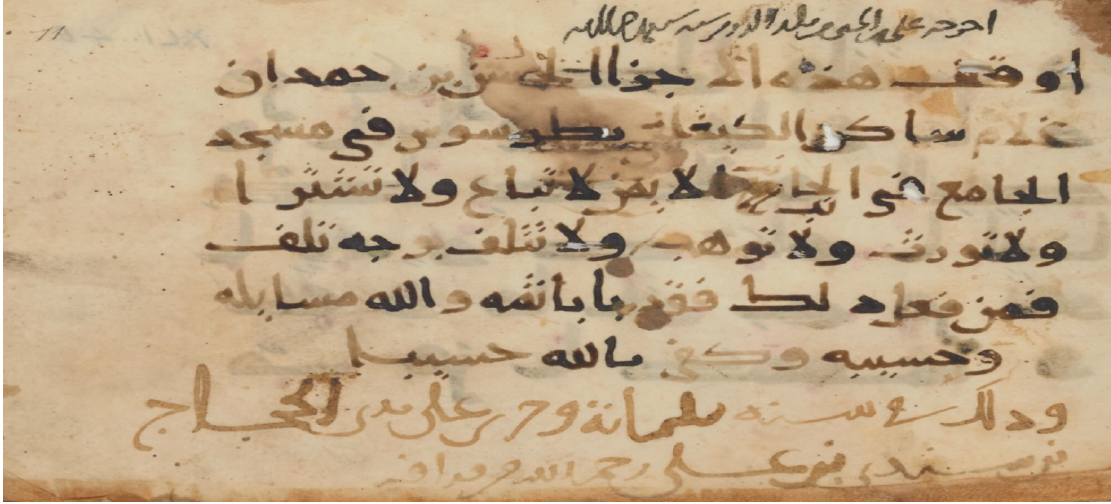
⁴⁷ eş-Şûrâ 42/6: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 16a.

⁴⁸ Tahmîs işareti, el-Fussilet 41/47 âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 12a.

⁴⁹ Taşîr işareti, eş-Şûrâ 42/12. Âyet kenarı: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 18b.

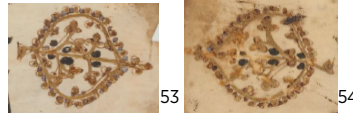
⁵⁰ Taşîr işareti, eş-Şûrâ 42/12. Âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 18b.

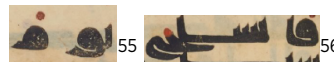
1.3. Üçüncü Mushaf Cüzü:

8li satır sitemine sahip olan mushaf 21a numaralı varakta takdim sayfasıyla başlamaktadır. 21b ve 22a numaralı varakların sayfa kenarında 18. yüzyıla ait olduğu düşünülen⁵² tezyini madalyon bulunmaktadır:

Vakıf kaydının yer aldığı sayfanın hemen ardından gelen 22a numaralı varakta el-A'râf sûresi 7/171. âyet başlar, 25b numaralı varak el-A'râf 7/183. âyetle sona erer. 26a-26b numaralı varaklarda eş-Şuarâ 26/10-18. âyetler, 27a-27b numaralı varaklarda eş-Şuarâ 26/62-69. âyetler bulunurken, 28a-28b numaralı varaklarda en-Neml sûresi 27/18-20. âyetler yer almaktadır.

Diğer cüzlerde olduğu gibi harekeler için kırmızı noktalar bu mushaf cüzünde de mevcuttur. Ancak sadece gereken yerlerde, irabın karışabileceği noktalarda konulmuştur. Harf noktaları ise neredeyse hiç bulunmamaktadır:

Önceki mushaf cüzünde olduğu gibi bu cüzde de âyet sonu işaretlemeleri mevcut değildir, ancak tahmîs-ta'şîr işaretleri yer almaktadır:

Mushaf cüzünde kelimeye sonradan harf eklenerek düzeltilmiş kâtip hatası bulunmaktadır:

⁵¹ 2. Mushaf cüzü vakıf kaydı: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 11a.

⁵² Déroche, *Catalogue des manuscrits arabes*, 86.

⁵³ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 21b.

⁵⁴ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 22a.

⁵⁵ el-A'râf 7/172, "تَوْء" kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 28b.

⁵⁶ el-A'râf 7/175, "فَأَشْلَخْ" kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 29a.

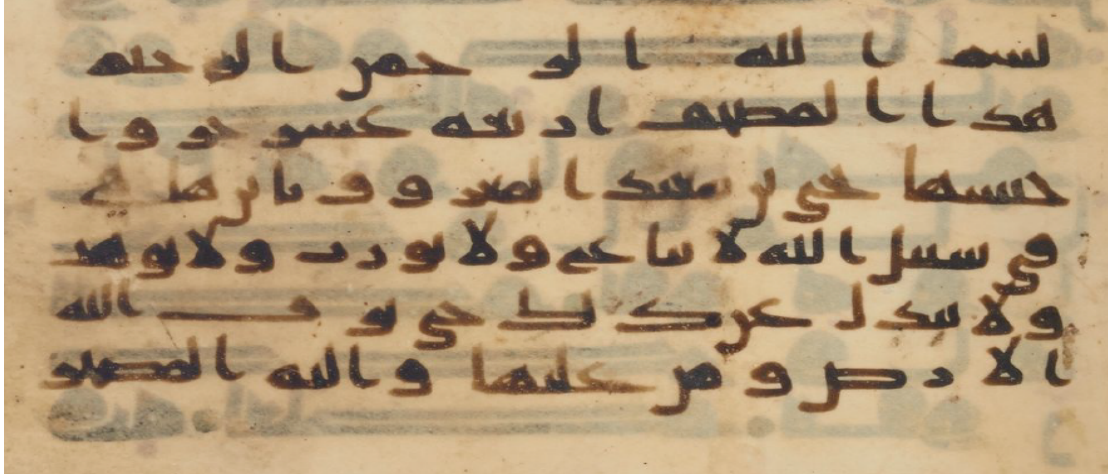
⁵⁷ Tahmîs işareti, el-A'râf 7/175. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 23a.

⁵⁸ Taşîr işareti, el-A'râf 7/180. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 25a.

⁵⁹ Taşîr işareti, eş-Şuarâ 26/11. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 26a.

Mushaf cüzünün başında bulunan vakıf kaydında, mushafın Yahyâ b. Saïd tarafından vakfedildiği, 14 cüzden müteşekkil olduğu bilgileri verilir. Lakin yazıldığı veya vakfedildiği tarihle alakalı bilgi verilmez:

Cüzün vücuda geldiği tarihle alakalı bilgi bulunmamasından dolayı harflerin imlası üzerinden yaptığımız inceleme neticesinde Déroche D I grubunun imlasına uygun olduğu görülmüştür. Bu da 9-10. yüzyılda yazılmış olabileceğine işaretler.⁶²

1.4. Dördüncü Mushaf Cüzü

5'li satır sistemine sahip ve yalnız 2 varaktan oluşan mushaf cüzü, 29a numaralı varakta el-Bakara sûresi 2/196. âyetle başlar, 30b numaralı varakta el-Bakara sûresi 2/198. âyetle sona erer.

Harekeler her yere konulmamış, yalnızca okurken karıştırılması muhtemel harfler harekelendirilmiştir. Harf noktaları ise mevcut değildir:

Tüm âyetlerin sonuna tezyini işaretlemeler konulmuştur:

Mushaf cüzüyle alakalı vakıf/ferağ kaydı bulunmamaktadır. Harflerin imlası Déroche D I grubunun imlasına yakın görünmektedir. Buna göre mushaf 9-10. yüzyılda yazılmış olmalıdır.⁶⁸

⁶⁰ el-A'râf 7/178, "الْحَاسِرُونَ" kelimesi, ن harfinden önceki و harfi yazılmayıp sonradan eklenilmiştir: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 24a.

⁶¹ 3. mushaf cüzü vakıf kaydı: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 21a.

⁶² bk. Déroche, *The Abbasid Tradition*, 36-37.

⁶³ el-Bakara 2/198, "فَضْلًا" kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 30a.

⁶⁴ el-Bakara 2/198, "عَرَفَاتٍ" kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 30b.

⁶⁵ el-Bakara 2/196. âyet sonu, sayfa ortasında: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 29a.

⁶⁶ el-Bakara 2/197 âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 30a.

⁶⁷ İbrâhîm 14/37 âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 32a.

⁶⁸ bk. Déroche, *The Abbasid Tradition*, 36-37.

1.5. Beşinci Mushaf Cüzü:

3 varaktan müteşekkil mushaf cüzü 5'li satır sitemine sahiptir. 31a numaralı varakta İbrâhîm sûresi 14/37. âyetle başlar 33b numaralı varakta İbrâhîm sûresi 14/40. âyetle sona erer.

Karıştırma ihtimali bulunan yerlerde harekeler bulunmakla birlikte harf noktaları yoktur:

Tüm âyetlerin sonunda sonradan eklendiği anlaşılan, âyetleri birbirinden ayırıcı nitelikte işaretler mevcuttur:

Bu mushafın tarihi hakkında da bilgi verir nitelikte bir kayıt mevcut değildir. İmlası D grubu imlasına uyum göstermektedir. Buna göre 9-10. yüzyıllara ait olduğu ifade edilebilir.⁷⁴

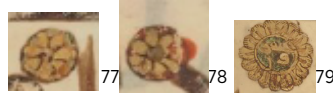
1.6. Altıncı Mushaf Cüzü

Meryem sûresi 19/19-21. âyetlerin yer aldığı 34a-34b numaralı varaklarla el-Enbiyâ sûresi 21/43-45. âyetlerin yer aldığı 35a-35b numaralı varaklar olmak üzere 2 varaktan müteşekkil mushaf cüzü, 5'li satır sistemine sahiptir.

Önceki mushafın bazılarında olduğu gibi harf noktaları mevcut değildir ancak gereken yerlerde harekeler bulunmaktadır:

Âyet sonlarının tamamında işaretlemeler mevcuttur:

Yazı, sayfa düzeni, mürekkebi vs. yönüyle bakıldığında 4. mushaf cüzüyle ayniyet arz ettiği, devamı olduğu ifade edilebilir. Buna göre 4. mushaf cüzüyle aynı şekilde, 9-10. yüzyılda yazılmış olduğu zikredilebilir.

1.7. Yedinci Mushaf Cüzü

6 varaktan oluşan mushaf cüzü, 9'lu satır sistemine sahiptir. 36a numaralı varak en-Nahl sûresi 16/26. âyetin sonuyla başlamakta olup en-Nahl 16/36. âyete kadar olan kısım 38b numaralı varak ile biter. (en-Nahl 16/36-42. âyetler arası yoktur.) 39a numaralı varak en-Nahl 16/42. âyetle başlar, 39b numaralı varak 48.âyetle biter. (48-70. âyetler arası eksiktir.) 40a numaralı varakta en-Nahl

⁶⁹ İbrâhîm 14/38. “نُعَلُّنُ” kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 32a.

⁷⁰ İbrâhîm 14/39. “اسْمُ الْعِجْلِ” kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 33a.

⁷¹ İbrâhîm 14/37. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 32a.

⁷² İbrâhîm 14/39. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 33b.

⁷³ İbrâhîm 14/38. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 32b.

⁷⁴ bk. Déroche, *The Abbasid Tradition*, 36-37.

⁷⁵ Meryem 19/19. “رَبِّكَ” kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 34a.

⁷⁶ el-Enbiyâ 21/43. “الْأَنْفُسِهِمْ” kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 35a.

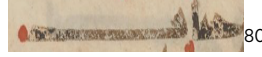
⁷⁷ Meryem 19/19. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 34a.

⁷⁸ el-Enbiyâ 21/43. âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 35a.

⁷⁹ Meryem 19/21: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 34b.

16/70 başlar, 73. âyetle 40b numaralı varak sona erer. 41a-41b numaralı varaklarda en-Nahl 16/77-80. âyetler yer almaktadır.

Bazı kelimelerde harekeler mevcuttur:

Bazı kelimelerde harf noktaları da konulmuştur:

Âyetlerin sonlarını belirten işaretlemeler bulunmaktadır:

Mushaf cüzünde düzenli şekilde tahmîs- ta'sîr işaretleri de konulmuştur:

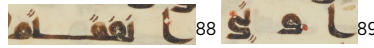

Hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan mushaf cüzü, imla açısından D grubuna yakınlık arz etmekte, bu da 9-10. yüzyıllarda yazılmış olduğuna işaret etmektedir.⁸⁷

1.8. Sekizinci Mushaf Cüzü:

Yalnızca 2 varaktan oluşan bu mushaf cüzü 7'li satır sitemine sahiptir. 42a-42b numaralı varakta el-Bakara sûresi 2/268. âyet sonundan 270. âyete kadar olan kısım yer almaktadır.

Harf ve hareke noktaları oldukça yeterli düzeydedir. Harf noktaları yuvarlak değil yatay çizgi şeklindedir:

Âyet sonlarına işaret eden herhangi bir işaret bulunmamaktadır.

Yukarıdaki cüzlerde olduğu gibi bu mushaf cüzü hakkında malumat verir nitelikte kayıt yoktur. Yazı şekilleri D V grubuna uyumludur. Bu da 10. yüzyılda imla edildiğine işaret etmektedir.⁹⁰

2. Mushaf'ın Kırâat Yönünden Tahlili

Erken dönem mushafların kırâat yönünden tahlili önem arz eden başlıklardandır. Zira kadim bir mushafın kırâate dair özellikleri, mushafın yazılmış olduğu bölgeyi tespitinde dikkate alınmakta, ait olduğu dönemin kırâat anlayışı hakkında bilgi vermekte, kırâat tarihi, kırâat farklılıkları açısından oldukça önemli malumat sunabilmektedir. Bu kısımda, yukarıda şekilsel özelliklerine yer verilen mushaf cüzlerinde, kırâat yönünden tespit edilen farklılıklara yer verilecektir. Bu tespit yapılırken

⁸⁰ en-Nahl 16/31. "جُنَّاتٌ" kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 37a.

⁸¹ en-Nahl 16/29 ve 30. âyetler; "يُنذِرِينَ" ve "لَمُنْتَكِرِينَ" kelimeleri: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 36b.

⁸² en-Nahl 16/26 âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 36a.

⁸³ en-Nahl 16/27 âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 36a.

⁸⁴ Hamse işareti, en-Nahl 16/35 âyet sonu. *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 38b.

⁸⁵ Taşir işareti, en-Nahl 16/30 âyet sonu: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 37a.

⁸⁶ Taşir işareti, en-Nahl 16/76. âyet kenarı: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 40a.

⁸⁷ bk. Déroche, *The Abbasid Tradition*, 36-37.

⁸⁸ el-Bakara 2/270. "انْفَعْتُمْ" kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 42b.

⁸⁹ el-Bakara 2/269. "أَوْتِي" kelimesi: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 42b.

⁹⁰ bk. Déroche, *The Abbasid Tradition*, 36-37.

ülkemizle birlikte dünyanın birçok yerinde okunan Âsım kıraatinin Hafs rivayeti⁹¹ esas alınacak, Hafs rivayetine göre farklılık arz eden yazım ve noktalama şekilleri saptanıp hangi kıraate uygun olduğu belirlenmeye gayret edilecektir. Yukarıda olduğu gibi 8 cüz, ayrı ayrı incelenmeye çalışılacaktır.

2.1. Birinci Mushaf Cüzü

Kehf sûresinden âyetlerin yer aldığı ilk mushaf cüzünde, 2 yerde kırâat farklılığına işaret eden hareke mevcuttur:

Kırâat farklılığıyla alakalı ilk örnek el-Kehf 18/88. âyettedir. Âyetteki “جَزَاءَ” kelimesindeki hemzenin harekesi, dammeye işaretten önüne konulmuştur: ⁹² Hemzeye damme ile “جَزَاءَ” şeklinde kırâat imamlarından Nâfi,⁹³ İbn Kesîr,⁹⁴ Ebû Amr,⁹⁵ İbn Âmir,⁹⁶ Ebû Bekr Şube⁹⁷ ve Ebû Ca'fer⁹⁸ okumuştur.⁹⁹

Diğer örnek ise Kehf 18/104. âyetteki “يَحْسِبُونَ” kelimesidir: س harfine fetha hareke konulmamış, kesre hareke konulmuştur: ¹⁰⁰ س harfini meksur olarak “يَحْسِبُونَ” şeklinde kırâat imamlarından altısı; Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî,¹⁰¹ Ya'küb¹⁰² ve Halef,¹⁰³ okumuştur.¹⁰⁴

2.2. İkinci Mushaf Cüzü

Bu mushaf cüzünde kırâat farklılığına dair noktalama ve harekeleme sadece eş-Şûrâ 26/5. âyette mevcuttur. Âyette yer alan “يَنْقُطُونَ” kelimesi “يَنْقُطُونَ” şeklinde, ت yerine sakin ن konulmuş, ط harfine

de şedde konulmuştur: ¹⁰⁵ “يَنْقُطُونَ” şeklinde Ebû Amr, Ya'küb ve İmam Âsım'ın râvisi Ebû Bekr Şu'be tarafından okunmuştur.¹⁰⁶

Bazı yerlerde zamirlerden sonra sılaya (med) işaretten hareke konulduğu görülmektedir:

 ¹⁰⁷ Zamirleri bu şekilde Mekke kırâat imamı İbn Kesîr'in okuduğu kaynakların ittifak ettiği hususlardandır.¹⁰⁸

⁹¹ bk. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati* (İstanbul, İFAV Yayınları, 4. Basım., 2012), 312.

⁹² *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 6a.

⁹³ Medine kırâat imamı.

⁹⁴ Mekke kırâat imamı.

⁹⁵ Basra kırâat imamı.

⁹⁶ Şam kırâat imamı.

⁹⁷ Kûfeli İmam Âsım'ın birinci ravisi.

⁹⁸ Medine kiraat imamı.

⁹⁹ İbn Mücahid Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ et-Temîmî, *es-Seb'a fi'l-Kıraat*, thk. Şevki Dayf, (Beyrut: Daru'l-Maarif, 2. Bs., 1979), 399; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-seba*, thk. Hâtîm Salih ed-Dâmin (Kahire: Mektebetü's-Sahabe, 2008), 145; Mekki b. Ebî Talib, *el-Keşf an Vücuhi'l-kırâati's-seb'i İlelihe ve Hucecihe*, thk. Muhyiddin Ramazan (yy., Müessesetü'r-Risale, 1981), 2/84; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 2/315; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâti, *İthâfü Fûdalâi'l-beşer fi'l-Kırâati'l-erbeate Aşera*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', (yy., ty.), 294.

¹⁰⁰ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 10a.

¹⁰¹ Kûfe kırâat imamı.

¹⁰² Basra kırâat imamı.

¹⁰³ Kûfe kırâat imamı.

¹⁰⁴ İbn Mücahid, *es-Seb'a fi'l-Kıraat*, 191; Mekki b. Ebî Talib, *el-Keşf*, 1/317; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/236; Dimyâti, *İthâfü Fûdalâi'l-beşer fi'l-Kırâati'l-erbeate Aşera*, 165.

¹⁰⁵ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 15b.

¹⁰⁶ İbn Mücahid *es-Seb'a*, 413; Mekki b. Ebî Talib, *el-Keşf*, 2/250; Dâni, *et-Teysîr*, 194; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/319; Dimyâti, *İthâfü Fûdalâi'l-beşer*, 382.

¹⁰⁷ Fussilet 47: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 11b.

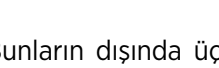
¹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/214; Dimyâti, *İthâfü Fûdalâi'l-beşer*, 164.

Zamirlerin dışında cem' mîmlerinin tamamında sila işareti vardır:

110, 111, 112 Cem' mîmlerini med ile Kâlûn,¹¹³ İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer'in okuduğu bilinmektedir.¹¹⁴

2.3. Üçüncü Mushaf Cüzü

Diğer cüzlerde olduğu gibi bu mushaf cüzündeki hemen tüm cem' mîmlerinde de sila işareti vardır: , // ¹¹⁵ // ¹¹⁶ Bunların dışında üç ayette kırâat farklılığına işareten hareke farklılığı görülmüştür:

el-A'râf 7/180. âyetteki "يُحَدِّثُونَ" kelimesi "يُحَدِّثُونَ" şeklinde, ي ve ح harflerine fethasıyla da harekelenmiştir. ¹¹⁷ On kırâat imamından Kûfeli Hamza bu şekilde okumuştur.¹¹⁸

eş-Şuarâ 26/13. âyette, "يُنْطَلِقُ" kelimesinde ق harfine damme harekeyle birlikte farklı renk mürekkeple üstün hareke de konulmuştur: ¹¹⁹ "يُنْطَلِقُ" şeklinde on kırâat imamından Ya'kûb okumuştur.¹²⁰

Bu mushaf cüzündeki son farklılık en-Neml sûresi 27/19. âyettedir; "أَوْزَعْنِي" kelimesinin sonundaki ي harfi için üstün hareke konulmuştur. ¹²¹ Verş,¹²² Bezzî,¹²³ Ebû Ca'fer "أَوْزَعْنِي" şeklinde ي harfini meftûh şekilde okumuşlardır.¹²⁴

2.4. Dördüncü Mushaf Cüzü

Bakara sûresi 2/197-198. âyetlerde kırâat farklılığına işareten hareke farklılıklarının bulunduğu bu mushaf cüzünde, 197. âyette yer alan "رَفَّتْ" ve "فُسُوْقٌ" kelimeleri hem meftûh tenvin hem de madmûm tenvinle "رَفَّتْ", "فُسُوْقٌ" şeklinde yazılmıştır: , ¹²⁵. Sahih kırâat imamlarından Kisâî¹²⁶ ve Ebû Ca'fer bu şekilde okumuştur.¹²⁷

¹⁰⁹ Fussilet 50: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 12b.

¹¹⁰ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 13a.

¹¹¹ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 13a.

¹¹² *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 17a.

¹¹³ Medine imamı Nâfî'nin ravisi.

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/214; Dimyâtî, *İthâfû fûdalâi'l-beşer*, 164.

¹¹⁵ Araf 171: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 21b.

¹¹⁶ Araf 176: *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 23b

¹¹⁷ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 25a.

¹¹⁸ İbn Mücahid *es-Seb'a*, 413; Mekkî b. Ebî Talib, *el-Keşf*, 1/484; Dâni, *et-Teysîr*, 114; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/273; Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-beşer*, 233.

¹¹⁹ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 26a.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/335; Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-beşer*, 331.

¹²¹ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 28a.

¹²² Medine kıraat imamı Nâfî'nin ravisi.

¹²³ Mekke kıraat imamı İbn Kesîr'in ravisi.

¹²⁴ İbn Mücahid *es-Seb'a*, 488; Mekkî b. Ebî Talib, *el-Keşf*, 2/170; Dâni, *et-Teysîr*, 170; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/340; Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-beşer*, 335.

¹²⁵ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 29b.

¹²⁶ Kûfe kıraat imamı.

¹²⁷ Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-beşer*, 155.

el-Bakara 2/198. âyetteki “هَدْيِكُمْ” kelimesinde ise د harfine üstün hareke konulmakla birlikte farklı renkteki mürekkeple, imaleye¹²⁸ işaretlen esre hareke konulmuştur. ¹²⁹ Hamza, ¹³⁰ Kisâî ve Halef bu kelimeyi imale ile okumuştur.¹³¹

2.5. Beşinci Mushaf Cüzü

Üç yerde kırâat farklılığı görülen bu cüzde, öncelikle İbrâhim 14/37. âyetteki “إِنِّي” kelimesinde harekesiz olan ي harfine üstün hareke konulduğu görülmüştür: ¹³² ي harfini üstün harekeyle Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer okumuştur.¹³³

Yine İbrâhîm 37. âyetteki “تَهْوِي” kelimesinde و harfine mavi mürekkeple üstün hareke konulduğu tespit edilmiştir: ¹³⁴ Sahih kıraatler arasında bu şekilde bir okuyuş mevcut değildir. Lakin şaz yolla Hz. Ali, Zeyd b. Ali, Muhammed b. Ali tarafından böyle bir okuyuşun varlığına işaret edilmiştir.¹³⁵

İbrâhîm sûresi 37 ve 40. âyetlerdeki “ذُرِّيَّتِي” kelimelerinde yer alan ذ harfine, ötre harekenin yanında üstün ve esre hareke de konulmuştur. ¹³⁶ ¹³⁷ Üstün harekeyle okuyuş hakkında bilgi yoktur ancak şaz olarak Matvîî tarafından ذ harfinin esre harekeyle okunduğu bildirilmiştir.¹³⁸

İbrâhîm sûresi 38. âyet de hareke farklılığı ihtiva etmektedir. Âyette yer alan “يُخْفِي” kelimesindeki ف harfine üstün harekeyle birlikte, imaleye işaretlen esre hareke de konulmuştur.

¹³⁹ Hamza, Halef ve Kisâî ف harfini imaleyle okumuştur.¹⁴⁰

Bu mushaf cüzünde de cem' mimlerinde hareke mevcuttur:

2.6. Altıncı Mushaf Cüzü

Bu mushaf cüzünde tek bir yerde kırâat farklılığı tespit edilmiştir: el-Enbiyâ 21/45. âyetteki “يَسْمَعُ” kelimelerinde birinci م harfine hem fetha hem kesre hareke, ikinci kelimenin م harfine ise hem damme hem de fetha hareke konulmuş, “يُسْمَعُ الصَّمِّ” şeklindeki okuyuşa işaret edilmiştir:

¹²⁸ İmale, fetha harekeyi kesreye, l harfini ي harfine meylettirerek, kesreye yakın bir ses ile okumayı ifade etmektedir. bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30.

¹²⁹ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 30b.

¹³⁰ Kûfe kıraat imamı.

¹³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/36; Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-beşer*, 155.

¹³² *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 31a.

¹³³ İbn Mücahid *es-Seb'a*, 364; Mekkî b. Ebî Talib, *el-Keşf*, 2/28; Dâni, *et-Teysîr*, 135; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/300; Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-beşer*, 109.

¹³⁴ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 31b.

¹³⁵ Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi Tebyini Vucuhi Şevazi'l-kıraa ve'l-izahi anha*, thk. Ali en-Necdi Nasîf, Abdulhalim en-Neccar, Abdulfettah İsmail Şibli, (Kahire: el-Meclisu'l-A'la li's-Suuni'l-İslamiyye, 1994), 1/364; Ahmed b. Yûsuf es-Semin el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fi Ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrat, (Dimâşk: Dârü'l-Kalem, ty.), 1/115.

¹³⁶ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 31a.

¹³⁷ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 33b.

¹³⁸ Dimyâtî, *İthâfû fûdalâi'l-beşer*, 147.

¹³⁹ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 32b.

¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/36; Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-beşer*, 22.

¹⁴¹ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 31b.

¹⁴² “يُسْمِعُ الصَّمَّ” şeklinde şaz yolla İbn Şenêbüz ve İbn Âmir tarafından okunduğu bildirilmiştir.¹⁴³

2.7. Yedinci Mushaf Cüzü

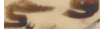
Tamamı Nahl sûresindeki âyetlerde yer alan dört yerde hareke yönünden kırâat farklılığı mevcuttur.

en-Nahl 16/34. âyetteki “وَحَاقَ” kelimesindeki ح harfine hem üstün hareke hem de imaleye işaretlen

esre hareke konulmuştur: ¹⁴⁴ On kırâat imamından yalnız Hamza bu harfi imale ile okumuştur.¹⁴⁵

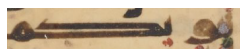

36. âyetteki “أَنَّ” kelimesindeki ن harfine kesre hareke yanında damme hareke de konulmuştur.

 ¹⁴⁶ Nâfî, İbn Kesîr, İbn Âmir, Kisâî ve Ebû Ca'fer tarafından “أَنَّ” şeklinde okunmuştur.¹⁴⁷

43. âyette ise “تُوحِي” kelimesinde ح harfine hem esre hem de üstün hareke konulmuştur:

¹⁴⁸ İmam Âsım'ın râvisi Hafs dışındaki tüm kırâat imamları: Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'ın râvisi Ebû Bekr, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'küb ve Halef ن yerine ي ile ve ح harfini meftûh olarak “يُوحِي” şeklinde okumuşlardır.¹⁴⁹

Nahl sûresi 80. âyette yer alan “بُيُوتَكُمْ” ve “بُيُوتًا” kelimelerindeki ب harflerine damme harekesi ve

esre harekesi konulmuştur.   ¹⁵⁰ İbn Kesîr İbn Âmir, Ebû Bekr, Hamza, Kisâî ve Halef bu harfi esre harekeyle “بُيُوتًا”, “بُيُوتَكُمْ” şeklinde, diğerleri damme harekesiyle okumuşlardır.¹⁵¹

2.8. Sekizinci Mushaf Cüzü

Bu mushaf cüzünde kırâat farklılığına tek örnek zamirlere konulan sıla işaretidir. ¹⁵² Ancak bu mushaf cüzünde cem' mimlerinde sıla işareti konulmamıştır. Yukarıda da işaret edildiği üzere bu şekilde yalnızca İbn Kesîr okumaktadır.

3. Mushaf'ın Resm-i Mushaf Yönünden Tahlili

Mushaf kitabesinde temel teşkil eden resm-i mushaf ilmi, Hz. Osman döneminde istinsah edildiği bilinen mushafın yazım şekillerinin aktarıldığı hicrî 4-5. asırlarda kaleme alınan eserler¹⁵³ aracılığıyla öğrenebildiğimiz kurallar etrafında şekillenmiştir. Bugün yazılan mushafın resmü'l-mushaf kaidelerine uyup uymadığının tasdiki, bu eserler aracılığıyla yapılabilmektedir. Ancak son

¹⁴² *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 35b.

¹⁴³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahrü'l-Muhit fi't-Tefsir*, (Riyad: Matâbiu'n-Nasri'l-Hadîse, t.y.), 6/315.

¹⁴⁴ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 38a.

¹⁴⁵ Dâni, *et-Teysîr*, 50; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/59; Dimyâtî, *İthâfü Fûdalâi'l-beşer*, 87.

¹⁴⁶ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 38b.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/225; Dimyâtî, *İthâfü Fûdalâi'l-beşer*, 153.

¹⁴⁸ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 39a.

¹⁴⁹ İbn Mücahid *es-Seb'a*, 351; Mekkî b. Ebî Talib, *el-Keşf*, 2/15; Dâni, *et-Teysîr*, 130; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/296; Dimyâtî, *İthâfü Fûdalâi'l-beşer*, 268.

¹⁵⁰ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 41b.

¹⁵¹ İbn Mücahid *es-Seb'a*, 178; Dâni, *et-Teysîr*, 80; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/226; Dimyâtî, *İthâfü Fûdalâi'l-beşer*, 155.

¹⁵² el-Bakara 2/268; *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 42a.

¹⁵³ Bu eserlerin başlıcaları şunlardır; Abdullah b. Süleyman İbn Ebî Dâvûd, *Kitabü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbi'd-Dîn Abdü's-Sübân, (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2. Basım, 2002); Ebû Amr Osman b. Said ed-Dâni, *el-Mukni' fi Marifeti Mersumi Mesâhifi Ehli'l-emsâr*, thk. Hatim Salih ed-Dâmin, (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2011); Süleyman b. Necah Ebû Dâvûd, *Muhtasaru't-Tebyîn li Hecâti't-tenzîl*, thk. Ahmet Şarşal, Medine: Melik Fahd Mushaf Matbaası, 2002.

yıllarda erken dönem mushaflar üzerine yapılan çalışmalarda¹⁵⁴ ortaya çıkan sonuçlar, kadim mushafların resm-i mushaf kaideleri açısından alternatif bir kaynak oluşturabilecek noktaya doğru ilerlediğine işaret etmektedir. Zira 1-2. asırlarda yazıldığı tespit edilen birçok mushafta mevcut resm kaidelerine uyumsuz yazımların bulunduğu görülebilmektedir. Bu sebeple kadim mushafların resmü'l-mushaf kaideleri yönüyle tetkik edilmesi, bu noktadaki mevcut bilgilerin tashih edilmesine imkân vermesi ve daha sağlıklı bilgilere ulaşabilme açısından önem arz etmektedir.

Resm-i mushaf kaidelerinin hazf, ispat, ibdal, hemze, bitişik/ayrı yazılan kelimeler ve istinsah sonrası muhtelif beldelere gönderilen mushafların yazım özellikleri şeklinde 6 başlıkta incelendiği ifade edilmelidir. Bu başlıklardan en fazla hazf konusundaki kaidenin eserlerde yer aldığı bilinmektedir.¹⁵⁵

Zikredilen altı başlık özelindeki 1406 kelimenin yazımı açısından incelenen BNF Arabe 358 numaralı mushafta, resm-i mushaf kaidelerine uygun olmadan yazılan 3 kelime bulunduğu görülmüştür. Bu kelimelerden biri ispat ikisi hazf başlığındadır:

Tablo 1: BNF Arabe 358 Mushaf'ta Hazf ve İspata Konu Olan Kelimelerin Yazımı

Sûre Adı	Âyet Numarası	Kelimenin Resm-i Mushaf Kaidesine Göre Yazım	Kelimenin BNF Arabe 358 Mushafta Yazımı	Açıklama
el-A'râf	178.	المهتد ¹⁵⁶	المهتدي ¹⁵⁷ 	Burada resm-i mushaf kaidelerine göre kelime sonunda ي harfi yazılmaması gerekmektedir. Mushafın asıl katibi kurala uygun şekilde yazmış iken sonradan kelimeye ي harfi eklenmiştir.
İbrâhîm	37.	بواد ¹⁵⁸	بوادي ¹⁵⁹ 	Bu kelimede, ي harfi olmadan yazılması gerekirken ي harfi ilave edilmiştir.

¹⁵⁴ Tayyar Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*; Fatih Cankurt, *Hiz. Ali Mushafı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021); Abdulkader Kurabı, *Fransız Milli Kütüphanesinde Bulanan 338 Nolu Mushafın Yazım Şekli, Harekelendirmesi ve Noktalama İşaretleri "Betimsel ve Analitik Çalışma"* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁵⁵ bk. Fatih Cankurt, *Hiz. Ali Mushafı*, 128.

¹⁵⁶ Dâni, Ebû Amr, *el-Mukni'*, s. 366; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî, *Hecâü Mesâhifi'l-emsâr*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin, (Riyad: Daru İbnü'l-Cevzi, 2010), 88; Süleyman b. Necah Ebû Dâvud, *Muhtasaru't-tebyîn li Hecâi't-tenzil*, thk: Ahmet Şarşal, (Medine: Melik Fahd Mushaf Matbaası, 2002), 3/584.

¹⁵⁷ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 24a.

¹⁵⁸ Dâni, Ebû Amr, *el-Mukni'*, 325.

¹⁵⁹ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 31a.

Kehf	86.	حمئة ¹⁶⁰	حامئة ¹⁶¹ 	Resm-i mushaf kaidelerine göre ح harfinden sonra ل yazılmaması gerekirken bu mushafta ل yazılmıştır.
------	-----	---------------------	---	--

Hiz. Osman'ın istinsah ettirip muhtelif beldelere göndermiş olduğu mushafların tefrik edilmesinde dikkate alınan imla özellikleri başlığında da Arabe 358 numaraları mushafta farklılıklar tespit edilmiştir. Bu hususta resm-i mushaf kaynaklarında 59 kelime hakkında bilgi bulunmaktadır. Ancak incelememize konu olan BNF Arabe 358 nr. mushaf, farklı cüzlerden müteşekkil olduğu ve eksik birçok sûre/âyet bulunduğu için bu 59 kelimenin yalnızca 2'sinin mevcut olduğu görülmüştür. Kelimeler ve yazım şekilleri şöyledir:

Tablo 2: BNF Arabe 358 Mushaf'taki Kelimelerin Mesâhif-i Emsâr ile Mukayesesi

Sûre Adı	Âyet No	Medine Mushafı	Mekke Mushafı	Basra Mushafı	Şam Mushafı	Kûfe Mushafı	BNF Arabe 358
el-Kehf	77.	لتخذت ¹⁶²	لتخذت	لتخذت	للتخذت	لتخذت	لتخذت ¹⁶³
el-Kehf	95.	مكنى ¹⁶⁴	مكنى	مكنى	مكنى	مكنى	مكنى ¹⁶⁵

Her ikisi de 1. mushaf cüzünde yer alan kelimelerden ilki Medine, Mekke, Basra ve Kûfe mushaflarına uygun olduğu halde Şam mushafına uymamaktadır. İkinci kelime ise Medine, Basra, Şam ve Kûfe mushaflarının yazımına uyarken Mekke mushafına aykırı yazılmıştır. Farklı sûrelerden müteşekkil 8 ayrı cüzden oluşan BNF Arabe 358 özelinde ortaya çıkan bu sonucun, mushafın Hiz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflardan hangisinin esas alınarak imla edildiğini tespit, dolayısıyla ait olduğu bölgeyi belirleme noktasında yeterli bilgi sağlayamadığı kanaati hasıl olmaktadır. Bu noktada sağlıklı bilgiye ulaşabilmek, ancak mevcut mushaf cüzlerinin eksik kısımlarını temin ve tetkik etmek suretiyle mümkündür ki bu da ayrıca bir araştırmaya başlık olabilecek vüsatte bir mevzudur.

Sonuç

Fransa Milli Kütüphanesinde bulunan onlarca erken dönem mushaftan biri olan Arabe 358 numaralı mushafın incelendiği bu çalışmada, mushafın küfi hatta sahip 8 farklı mushaf cüzünün bir araya getirilmesiyle ortaya çıktığı görülmüştür. Bunların hemen hepsinin birbirine yakın dönemlerde, 9-10. yüzyıllarda yazıldığı anlaşılmaktadır. Farklı sûreleri içeren cüzlerden müteşekkil olması net bir sonuca ulaşmayı mümkün kılmasa da Arabe 358 nr. mushafın ihtiva ettiği sınırlı sayıdaki sûre-âyet, Kur'ân'ın nazil olduğu dönemdeki şekliyle ilk günden bugüne aktarıldığını kanıtlar niteliktedir.

Şekilsel özellikler bakımından incelendiğinde sayfa büyüklüğü, satır sayısı açısından cüzlerin değişiklik arz ettiği görülmüştür. Her bir cüzde aynı düzeyde olmasa da çoğunlukla harekelemeye yer verildiği saptanmıştır. Âyet sonu işaretleri, tahmîs ta'sîr işaretleri bakımından farklı örneklerin yer aldığı mushaf cüzlerinde sûre başı olarak tek bir örnek bulunmaktadır ki 2. mushaf cüzünde bulunan Şûrâ sûresinin başlangıcıdır. Bu sûre kaynaklarda 50 veya 53 âyete sahip olarak geçerken

¹⁶⁰ Ebû Dâvud, *Muhtasarü't-tebyîn*, 3/ 818.

¹⁶¹ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 5a.

¹⁶² Kırmânî, *Hattü'l-mesâhif*, 124.

¹⁶³ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 2b.

¹⁶⁴ Dâni, *el-Muknî*, 581; Ebû Dâvud, *Muhtasarü't-tebyîn*, 3/821; Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Abdîrrahmân el-İşbîlî İbn Vesîk, *el-Câmi' limâ Yuhtâcü İleyhi min Resmî'l-mushaf*, thk. Ganim Kaddûrî, (Umman: Daru Ammâr, 2009), 116.

¹⁶⁵ *Mushaf (BNF Arabe 358)*, 7b.

sûre başındaki bilgide 52 âyet olduğuna işaret edilmiştir. Bu da âyet sayısı yazılırken hata yapılmış olabileceğine ya da kaynaklardaki bilginin tashih edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kırâat yönüyle yapılan incelemede, 1. mushaf cüzünde 2; 2. mushaf cüzünde 1; 3. mushaf cüzünde 4; 4. mushaf cüzünde 2; 5. mushaf cüzünde 4; 6. mushaf cüzünde 1; 7. mushaf cüzünde 4 kelimedede olmak üzere toplamda 18 yerde kırâat farklılığına işareten hareke ya da harf noktalarında işaretlemeler görülmüştür. Tespiti yapılan 18 kelimenin 2 tanesinin şâz yolla okunduğuna dair kayıt bulunduğu ancak 1 tanesi hakkında hiçbir bilgi verilmediği görülmüştür. Diğer 15 kelimedeki kırâat farklılığına işaret eden harf veya hareke noktaları dikkate alınarak hangi kırâatin esas alındığını kesin olarak tespit mümkün değildir. Lakin kelimelerin 2'si hariç tamamında Kûfe kırâat imamları olarak bilinen; Âsım (Râvisi Ebû Bekr Şu'be), Hamza, Kisâî, Halef isimlerinden biri veya birkaçının ismi bulunmaktadır. Bu bilgi dikkate alınarak mushafın Kûfe bölgesinde yazıldığı veya harekelendiği ifade edilebilir. Kaynaklarda şâz olarak geçen 2 kelimedeki noktalama farklılığı, mushafın şâz kırâatlerin de okunmakta olduğu bir dönemde imla edildiğine, hakkında hiçbir bilgi bulunmayan farklılık ise kırâat kaynaklarında verilen bilgilerin yeterliliği noktasında sorgulama, araştırma yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Zira giriş bölümünde de zikredildiği üzere farklı çalışmalarda da buna benzer sonuçlar mevcuttur.

Resmü'l-mushaf kaidelerine uyum açısından biri ispat ikisi hazf konusunda olmak üzere üç yer dışında farklı yazım tespit edilememiştir. Hz. Osman tarafından beldelere gönderilen mushafın yazımına uygunluk açısından yapılan incelemede de 59 kelimededen yalnızca iki tanesi mevcuttur. 1. mushaf cüzünde yer alan kelimelerden birincisi Şam, ikincisi de Mekke mushafı dışında kalan mushafın yazımıyla uyumlu imla edilmiştir. Bu da mushafın menşei olan bölgeyi tespit açısından yeterli bilgiyi sağlamaktan yoksundur.

Şekilsel özellikleri, kıraati ve imlası yönüyle incelenen Fransa Milli Kütüphanesinde bulunan Arabe 358 numaralı mushaf nüshası vesilesiyle kırâat ve resmü'l-mushaf başlığında -birkaç örnekle de olsa- kaynaklardan farklılık arz eden sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu ve benzeri çalışmalar hem medeniyetimiz açısından çok önemli yeri olan mushafın varlığını izhar etmek hem de ilmi açıdan tetkiki vesilesiyle yeni malumata erişilebilmesini sağlama açısından önemlidir. Ülkemiz özelinde, eserlere dijital erişim hususunda engel teşkil eden teamüllerde kolaylık sağlandığı takdirde benzer çalışmalar çoğalabilecek, eserlerin gün yüzüne çıkması, belki yeni bir mushaf tarihi ve resm-i mushaf tanımlaması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar. *H. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (San'a Nüshası)*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar. *H. Osman'a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif: (Türk ve İslam Eserleri Nüshası)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. *H. Osman'a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif: Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2007.
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa. *Kur'an Tarihi*. çev. Ömer Türker, Fatih Serenli. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2018.
- Bozdoğan, Elif Behnan. *Berlin Kur'an Yazması ve Metin Tahlili- Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/309557>
- el-Ca'berî, Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl (ö. 732/1332). *Hüsnü'l-meded fi Ma'rifeti Fenni'l-aded*. thk. Cemal b. es-Seyyid b. Rufâî. Mektebetu Evladi's-Şeyh li't-Türas, 2005.
- Cankurt, Fatih. *H. Ali Mushafı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Cankurt, Fatih. "Resm-i Osmânî Kâideleri Bağlamında TMSK E. H. 2 Nr. Mushaf". *ATEBE 8* (2022), 233-26. <https://doi.org/10.51575/atebe.1195775>
- Çetin, M. Nihad vd. *Hat Sanatı*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 1992.
- Déroche, François vd. *Catalogue des Manuscrits Arabes. 2ème Partie. Manuscrits Musulmans. Tome 1, 1: Les Manuscrits du Coran: Aux Origines de la Calligraphie Coranique*. Paris: Bibliothèque Nationale, 1983.
- Déroche, François. *The Abbasid Tradition: Qur'ans of the 8th to the 10th Centuries A.D., The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art*. Londra: Oxford University Press, 1992.
- ed-Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1117/1705). *İthâfü Fûdalâi'l-beşer fi'l-Kirâati'l-erbeate Aşera*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. yy., ty.
- Duran, Gulnur. "Tezhip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/63-65. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî (ö. 444/1053). *el-Mukni' fi Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-emsâr*. thk. Hatim Salih ed-Dâmin. Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiye, 2011.
- Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî. *el-Beyân fi Addi âyi'l-Kur'ân*. thk. Ganem Kaddûri Hamed, Kuveyt: Merkezü'l-Matûtât ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1994.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necah (ö. 496/1103). *Muhtasarü't-tebyîn li Hecêi't-tenzil*. thk. Ahmet Şarşal. Medine: Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehdü'l-Vataniyye, 2002.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, Muhammed b. Yûsuf (ö. 745/1344). *el-Bahrü'l-muhit fi't-Tefsir*. Riyad: Matâbiu'n-Nasri'l-Hadîse, t.y.
- Gözeler, Esra. "ŞE 4141 Rulo: Türk ve İslam Eserleri Müzesinde Kufi Bir Kur'an Elyazması". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63 (2022): 1-32. <https://doi.org/10.33227/auifd.1036657>
- el-Halebi, Ahmed b. Yûsuf es-Semin (756/1355). *ed-Dürrü'l-masûn fi Ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrat. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, ty.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsili (ö. 392/1001). *el-Muhteseb fi Tebyini Vucuhi Şevazi'l-kıraa ve'l-izahi anha*. thk. Ali en-Necdi Nasif, Abdulhalim en-Neccar, Abdulfettah İsmail Şibli. Kahire: el-Meclisu'l-A'la li's-Şuuni'l-İslamiyye, 1994.
- İbn Ebî Dâvûd, Abdullah b. Süleyman (ö. 316/929). *Kitabü'l-mesahif*. thk. Muhibbi'd-Dîn Abdü's-Sübân. Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2. Basım, 2002.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ et-Temîmî (ö. 324/936). *es-Seb'a fi'l-kıraat*. thk. Şevki Dayf. Beyrut: Daru'l-Maarif, 2. Basım, 1979.
- İbn Vesîk, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Abdirrahmân el-İşbilî (ö. 654/1256). *el-Câmi' limâ Yuhtâcû İleyhi min Resmî'l-mushaf*. thk. Ganim Kaddûri. Umman: Daru Ammâr, 2009.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1429). *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-aşr*. Mısır: Mektebetü't-Ticariyye, ty.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali (ö. 821/1418). *Subhu'l-a'sâ fi Sinâati'l-inşa*. thk. M. Hüseyin Şemsüddin. Beyrut: yy., 1987.

- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kirâati*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Karatay, Fehmi Ethem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu: Kur'an, Kur'an İlimleri, Tefsirler*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1962.
- Kayhan, Veli. "Doğru Okuma Bağlamında Mushaf'a İşaret Konulması: İ'cam ve Sonrası". *Bilimname: Düşünce Platformu* 12, 5, (2007): 101-136.
- Kurabı, Abdulkader. *Fransız Milli Kütüphanesinde Bulanan 338 Nolu Mushafın Yazım Şekli, Harekelendirmesi ve Noktalama İşaretleri "Betimsel ve Analitik Çalışma"*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021. <https://hdl.handle.net/20.500.12436/3784>
- Massumah, Farhad vd. *Kur'an Sanatı*. çev. Ceylan Adan İter, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.
- el-Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr (ö. 440/1048). *Hecâü Mesâhifi'l-emsâr*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. Riyad: Daru İbnü'l-Cevzî, 2010.
- Mekkî b. Ebî Talib. *el-Keşf an Vücuhi'l-kirâati's-seb'i İlelihe ve Hucecihe*. thk. Muhyiddin Ramazan. yy.: Müessesetü'r-Risale, 1981.
- Önder, Mehmet. *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*. Ankara: 1988.
- Serin, Muhittin. *Hat Sanatımız*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1982.
- Şahin, Seracettin v.d. *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu*. İstanbul: Antik A.Ş Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Abdülkadir. *Hat Sanatında Satır Sistemi (Sülüs, Nesih, Ta'lik, Rik'a)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/545148>
- Zennûn, Yûsuf - Serin, Muhittin. "Küfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/342-345. Ankara: TDV Yayınları, 2002.